

С. Погребняк, доцент НЮА України

Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми

Принцип верховенства права є одним з провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Тому його дослідження, безсумнівно, належить до найважливіших завдань юридичної науки. Теоретичний аналіз цього принципу здійснено в роботах вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців (зокрема С. Алексєєва, Н. Варламової, Ф. Гаєка, С. Головатого, А. Дайсі, А. Зайця, Ж. Зіллера, Р. Каламкаряна, М. Козюбра, Д. Ллойда, П. Рабіновича, Д. Раза, К. Хессе, М. Цвіка, А. Шайо, С. Шевчука). Проте і сьогодні його тлумачення, на жаль, неоднозначне. Таке становище не є задовільним.

По-перше, це створює значні проблеми у внутрішньодержавній юридичній практиці. Як справедливо зауважує М. Козюбра, із закріпленням принципу верховенства права в Конституції України (ч. 1 ст. 8) ця проблема із «кабінетно-академічної» перетворилася на прикладну, оскільки перейшла в площину реалізації Конституції України¹. Для її розв'язання треба правильно розуміти сутність цього принципу, чітко уявляти основні вимоги до юридичних актів, що впливають з нього. Однак дана проблема, перефразуючи відомий вислів, є навіть більш складною, ніж «капітальний ремонт корабля у відкритому морі», оскільки корабель української державності до цього часу ніколи не виходив в море під прапором верховенства права².

По-друге, це заважає сприйняттю принципу верховенства права українським суспільством, що є не менш важливим, ніж будь-яке конституційне закріплення прихильності до нього. Слід погодитися з тим, що верховенство права не встановлено доти, доки воно не стане складовою моральних традицій спільноти, загальним ідеалом, який приймає і поділяє більшість. Якщо цей ідеал стане стійким елементом громадської думки, то законодавство і виконавча влада все більше наближатимуться до нього³. Проте для формування позитивного ставлення людей

¹ Див.: *Козюбра М.* Правовий закон: проблема критеріїв // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2(33) – 3(34). – С. 85.

² Див.: *Кан Дж.* Исполнение Россией ст. 5 и 6 ЕКПЧ как показатель соблюдения прав человека // <http://www.hrights.ru/text/b17/chapter5.htm#5>.

³ Див.: *Гаек Ф. А.* Конституція свободи: Пер. з англ. – Львів, 2004. – С. 212.

до цього відносно нового принципу необхідно, щоб така юридична абстракція була наповнена реальним, конкретним змістом. Без створення відповідної загальнотеоретичної моделі сподіватися на це безпідставно.

По-третє, це може привести до порушення міжнародно-правових зобов'язань України і одночасно створює об'єктивну перешкоду на шляху до європеїзації українського суспільства і українського правового порядку, що конче необхідно як для загальної, так і для правничої культури¹. Дійсно, принцип верховенства права в системі європейських цінностей належить до засадничих: на ньому будують свою діяльність Рада Європи², Європейський Союз³, ОБСЄ⁴ і НАТО⁵. Принаймні ці три даностини зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень даного принципу.

Принцип верховенства права (*rule of law*) сформувався в XVII–XIX ст. ст. в умовах європейського культурно-правового простору, в лоні доктрини природного права. За своїм історичним походженням він безперечно є англійською концепцією і характеризує конституційну систему Великої Британії після закінчення королівського абсолютизму та поразки Кромвелевої революції у XVII ст. Досить поширеною є думка, відповідно до якої термін «верховенство права» увів у науковий обіг англійський вчений і політичний діяч Д. Гаррінгтон⁶ у 1656 р., котрий, характеризуючи республіку як форму врядування, вважав, що вона є «імперією законів, а не людей»⁷.

Класичне обґрунтування концепції верховенства права наведене у 1885 р. відомим англійським юристом, професором Оксфордського університету Альбертом Венн Дайсі в роботі «Введення у дослідження права конституції». Він пов'язував поняття «верховенство права» зі старовинною фразеологією юридичних щорічників: “*La ley est le plus*

¹ Див.: Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2(33) – 3(34). – С. 113.

² Див.: Стаття 3 Статуту Ради Європи від 05.05.1949 р. і преамбула Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р.

³ Див.: Преамбула та п. 1 ст. 6 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 р.

⁴ Див.: П. 2 Документа Копенгагенської наради Конференції з людського виміру СБСЄ від 29.06.1990 р.

⁵ Див.: Преамбула Північноатлантичного договору від 04.04.1949 р.

⁶ Див., напр.: Шевчук С. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції // Укр. право. – 1998. – № 2. – С. 57.

⁷ Цит. за: Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки: Пер. з англ. – К., 1997. – С. 447.

haute inhéristance que le roy ad; car par la ley, il même et toutes ses sujets sont rulés» (Закон є найціннішою спадщиною, яку отримує король, оскільки він і всі його васали керуються законом)¹.

Основу принципу верховенства права, на думку А. Дайсі, становлять *три положення*:

«по-перше, жодна людина не може бути покарана, а її тілу та власності завдано правомірної шкоди інакше, як за порушення чітко визначених положень закону, прийнятого у звичайному порядку, який встановлюється судовою системою;

по-друге, кожна людина, незалежно від її статусу та обставин, підпадає під дію звичайних законів у межах судової юрисдикції;

останнє... норми конституційного права, які у закордонних країнах формують частину конституційного кодексу, є не джерелом, а наслідками прав індивідів, які визначені та захищені судами»².

Іншими словами, А. Дайсі вважав: 1) державна влада не повинна мати широких дискреційних повноважень, що забезпечить відсутність свавілля з її боку; 2) має бути додержана юридична рівність усіх громадян перед законом у межах єдиної, загальної системи юрисдикції; 3) права людини мають забезпечуватися в судовому порядку, що утворює основу конституційного устрою громадянського суспільства — тому головне, щоб система прав людини не лише декларувалася в конституції, а й існувала в реальному режимі завдяки ефективно діючому механізму судового забезпечення³.

Зазначимо, що основні ідеї класичного варіанту концепції верховенства права втілено в Конституції України. Так, вона передбачає: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19); 2) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24); 3) права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. ст. 55 і 124).

У ХХ ст. доктрина верховенства права вийшла за межі Великої Британії та США і була сприйнята правовими системами багатьох європейських держав і міжнародним правом. Така ситуація з перетворенням цього принципу на загальноєвропейську правову цінність не є дивовиж-

¹ Див.: Енциклопедія політичної думки. Пер. з англ. – К., 2000. – С. 48.

² Цит. за: Шевчук С. Вказ. праця. – С. 57 – 58.

³ Див.: Каламкарян Р. А. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях. – М., 2004. – С. 17, 35.

ною, адже ідея обмеження державної влади правовими засобами не є виключно англійським здобутком. Аналогічні концепції створюються у XVIII–XIX ст. ст. і в інших європейських державах. Так, у Німеччині формується теорія правової державності (*Rechtsstaatlichkeit*), яка, починаючи з XIX ст., використовується для протиставлення правової держави (*Rechtsstaat*)¹ та поліцейської держави (*Polizeistaat*)². У Франції від часів Революції говорять про принцип законності і верховенства норми права (*Le Principe de Legalite et Suprematie de la Regle de Droit*), що протиставляється королівській сваволі. У другій половині XX ст. у цій країні стає також популярною теорія правової держави (*l'État de droit*)³. Хоча ці концепції не є ідентичними, вони безперечно мають спільне підґрунтя, передбачаючи *підкорення державної влади праву заради гарантування і захисту прав і свобод людини*⁴.

Зближення цих концепцій продовжувалося у другій половині XX ст., внаслідок чого сьогодні вони мають багато спільних базових рис. Це відображено навіть на термінологічному рівні: в сучасних умовах термінами «*rule of law*», «*Rechtsstaatlichkeit*» та «*l'État de droit*» відповідно в англійській, німецькій і французькій мовах часто-густо позначаються ідентичні поняття. Наприклад, в англійському тексті п. 1 ст. 6 Договору про Європейський Союз для позначення спільного для Держав-Членів ЄС принципу верховенства права використовується термін «*rule of law*», в німецькому — «*Rechtsstaatlichkeit*», а у французькому — «*l'État de droit*». Ця ж термінологія притаманна і тексту ст. 1-2 Договору, що встановлює Конституцію для Європи, викладеному англійською, німецькою і французькою мовами⁵. Водночас німецька і французька мови мають також інші терміни, які є перекладом «*rule of law*»: так, преамбула Конвенції про захист прав і основних свобод людини французькою

¹ Детальніше про розвиток концепції правової держави в Німеччині в XIX–XX ст.ст. див.: Соколов А. Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации. – Калининград, 2002.

² Поліцейська держава – держава, в якій адміністративна влада може свавільно і з більш-менш повною свободою прийняття рішень нав'язувати громадянам усі заходи, які вона вважає корисними здійснювати за власною ініціативою для того, щоб протистояти обставинам і в будь-який момент досягати цілей, які вона ставить перед собою (див.: Рулан Н. Историческое введение в право: Пер. с франц. – М., 2005. – С. 295).

³ Див.: Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз: Пер. з франц. – К., 1996. – С. 231.

⁴ Див.: Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24.

⁵ Див.: Official Journal C 310, 16 December 2004.

мовою використовує термін «*prééminence du droit*», а німецькою — «*Vorherrschaft des Gesetzes*».

Характеризуючи досліджуваний принцип, насамперед слід з'ясувати, *над якими саме явищами право панує і здійснює своє верховенство*. Не можна погодитись із спробами звести цю проблему до питання про першість права щодо інших суспільних регуляторів¹. Розв'язуючи її, ми приєднуємось до точки зору М. Цвіка, який визначає зміст верховенства права через *проголошення його першості перед державою*².

Сьогодні досить поширеною є думка про те, що принцип верховенства права має два аспекти: формальний та матеріальний (органічний).

Формальне верховенство права означає, що *державна має діяти згідно з правом та підпадати під його дію*. Завдяки цьому державна влада здійснюється передбачувано. Цей аспект верховенства права породжує низку правових норм, традиційних для будь-якого режиму законності (зокрема, державні органи можуть приймати юридичні акти лише відповідно до встановлених повноважень та процедур; правомірність будь-якого акта чи дії державного органу має бути відкритою для перевірки незалежним судом за позовом зацікавлених осіб; особу може бути притягнуто до відповідальності тільки на підставі порушення норм позитивного права). Вони помітно обмежують процес здійснення державної влади.

Матеріальний аспект верховенства права полягає в тому, що *існують доволі чіткі стандарти, які визначають сутність позитивного права*. Отже, верховенство права — це панування права певного змісту. Цими стандартами є насамперед *основні права людини і принципи природного права* (свобода, рівність, справедливість тощо)³. Як зазначав Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 р. за № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо⁴.

¹ Див., напр.: *Засць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К., 1999. — С. 133.

² Див.: *Цвік М. В.* Верховенство права в контексті прав людини // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини і основних свобод: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. — Х., 2000. — Ч. 1. — С. 51.

³ Таке розуміння права дає підстави для його розмежування із законами, які іноді можуть бути й несправедливими, наприклад, обмежуючи свободу та рівність особи. Такі закони є неправовими і мають визнаватися нечинними.

⁴ Див.: *Офіц. вісник України*. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

Розглядаючи принцип верховенства права, важливо підкреслити, що його *не слід розуміти як самообмеження держави правом*¹. Така ситуація є неприйнятною, оскільки в цих умовах держава повинна лише дотримуватися правил, які вона сама і виробляє, а тому, в принципі, може позбутися їх, додержуючись процедури, передбаченої для їх зміни чи скасування². Навряд чи це можна вважати реальним, справжнім обмеженням держави правом, яке імманентно притаманне стану верховенства права. Отже, втілення в життя цього принципу можливе лише за умови подолання позитивістських поглядів на право як на продукт суб'єктивної державної волі. Для цього, зокрема, необхідно ще раз звернути увагу на складну проблему ролі держави в процесі правоутворення.

У літературі з цього приводу висловлені різні думки: від жорсткого й однозначного отождоження права з волевим актом держави аж до повного відриву права від держави. Ми погоджуємося з представниками поміркованого підходу, які підкреслюють, що держава не може бути єдиноособовим «автором» права, проте і розчинення останнього у фактичних суспільних відносинах не в змозі пояснити процес становлення правопорядку³.

Тлумачучи поняття права, на наш погляд, слід виходити з того, що його витoki знаходяться в реальному житті, в існуючих потребах суспільного розвитку. Тому часто-густо держава в процесі правоутворення лише «протоколює» правила, що склалися, викристалізувалися внаслідок повторення суспільних відносин, надає їм формальної визначеності, ставить на них печатку обов'язкового позитивного права, деталізує їх загальні положення.

Крім того, у багатьох випадках зміст права за великим рахунком запрограмовано тими вищими гуманітарними засадами і цінностями, що утворюють його загальнолюдський вимір і зумовлені самою сутністю суспільства, природою людини. Існування права без них важко уявити. Йдеться, зокрема, про принципи добросовісності, незловживання правом, дотримання договорів, принцип, який встановлює, що рівний над рівним не може мати влади, принцип, згідно з яким не можна бути суддею у власній справі⁴.

Не ставлячи під сумнів сам факт зумовленості права фактичними відносинами, слід відзначити, що її ступінь може бути різним. На нашу думку, не можна не враховувати того, що позитивне право в певному розумінні являє собою продукт і думки, і волі людей. Попри всю істотність

¹ Нагадаємо, що теорію самообмеження (самозобов'язання) держави запропонував Г. Єлінеком.

² Див.: Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: Пер. с франц. – М., 2002. – С. 40.

³ Див.: Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. – Саратов, 1994. – С. 257.

⁴ Див.: Міжнародне право / За ред. М. В. Буроменського. – К., 2005. – С. 48.

об'єктивних чинників, що детерминують його зміст, треба визнати, що право, перш ніж «з'явитися на світ», проходить фазу правотворчості, а правові відносини не є лише «правовим зліпком», «юридичною фотографією» даної ділянки життя суспільства, певних фактичних відносин¹. Правотворча діяльність держави часто-густо виступає одним зі способів випереджального відображення дійсності, спрямованого на задоволення певних суспільних потреб, завдяки чому стають можливими цілеспрямоване нормативне регулювання суспільних відносин, передбачення умов їхнього майбутнього розвитку, тобто активно перетворюючий вплив на навколишній світ.

Відтак, державу можна розглядати скоріше як одного із співавторів права, а не як звичайного стенографіста суспільства. Заперечуючи співавторство держави в процесі правоутворення, ми по суті повторюємо тези прихильників деклараторної теорії загального права, які ще декілька століть тому стверджували, що загальне право не створюється, а лише проголошується суддями — останні нібито виносять цей скарб на денне світло. Коментуючи ці забобони, А. Барак дотепно зауважує: «Ті, що люблять чарівні казки, здається, вважали, що в якійсь печері Аладдіна знаходиться Загальне право в усій його пишноті і що при призначенні судді на нього сходять знання магічних слів: “Сезам, відчинись!” Погані рішення виносяться, коли суддя плутає пароль і відчиняються не ті двері. Проте ми більше не віримо в чарівні казки. Отже, нам треба прийняти той факт, що добре це або погано, але суддя творить право»².

Проте визнання значної ролі держави в процесі правоутворення не означає, що право є похідною від волі держави. В процесі правотворчості неминуче відбувається переломлення правил через існуючі правові джерела, принципи, цінності, а право відчужується від безпосередньої волі і свідомості людей, від державної влади, стає наявною дійсністю, об'єктивною реальністю. Це дозволяє забезпечити праву його власне «суверенне» буття і розвиток, сприяє тому, що право піднімається над державною владою і з цієї площини реалізує свій власний потенціал як соціального регулятора, своє споконвічне призначення³.

Крім того, оцінюючи роль держави в процесі правоутворення, не слід забувати, що сьогодні чимало норм права створюються недержавними структурами, багато правил поведінки виникають та існують в надрах самого життя, а держава лише санкціонує їх. Існують також

¹ Див.: *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001. – С. 62.

² *Барак А.* Судейское усмотрение: Пер. с англ. – М., 1999. – С. 143.

³ Див.: *Алексеев С. С.* Вказ. праця. – С. 117–120, 194.

правові прецеденти, нормативно-правові договори, акти місцевого самоврядування, при створенні яких держава відходить на другий план. Врешті-решт є норми Конституції, що мають засновницьку природу: вони виходять не від держави, а від народу — єдиного й абсолютного джерела влади¹.

Однією з найважливіших проблем зв'язаності держави правом є проблема *забезпечення додержання прав і свобод людини і громадянина*. Акцент на правах людини при характеристиці принципу верховенства права є не випадковим. Перш за все слід нагадати, що права людини становлять невід'ємний компонент права; їхнє існування поза правом і без права неможливе, так само як і право немислиме без прав людини. Це явища однієї сутності². Можна погодитись з тим, що система норм не може претендувати на статус права, якщо вона не гарантує свободу і рівність за допомогою прав людини і громадянина³. За інших обставин говорити про верховенство права безглуздо — через відсутність самого права. Саме тому права людини традиційно розглядаються в юридичній літературі в контексті принципу верховенства права і правової держави. Отже, права людини і верховенство права можуть існувати й ефективно діяти тільки в одній зв'язці.

Ця ідея повною мірою сприйнята українською правовою системою. Невипадково в ч. 1 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. за № 2747-IV верховенство права визначено як принцип, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави⁴. Реалізацію принципу верховенства права насамперед через забезпечення і захист прав і свобод людини вбачає й Пленум Верховного Суду України в п. 1 постанови від 1 листопада 1996 р. за № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»⁵.

Невід'ємні, невідчужувані права людини є найбільш предметним критерієм правового характеру законів та інших нормативних актів, правової організації і діяльності держави. Це той бар'єр, який в державі, котра претендує іменуватися демократичною і правовою, не можна

¹ Див.: Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. – Саратов, 2004. – С. 355.

² Див.: Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. – С. 28.

³ Див.: Хессе К. Основы конституционного права ФРГ: Пер. с нем. . – М., 1981. – С. 151.

⁴ Див.: Офіц. вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.

⁵ Див.: Бюл. Міністерства юстиції України. – 2000. – № 4.

подолати на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою владою¹.

Для забезпечення додержання державою прав і свобод людини, а відтак, для реальної дії принципу верховенства права в межах правової системи необхідні принаймні *дві передумови*:

1) наявність чітко викладеного кодексу прав людини;

2) наявність судової системи, за допомогою якої порушення цих прав ефективно розслідуватимуться й усуватимуться. Тільки таким чином права людини із гучних гаслів можуть бути перетворені на дійсні правові норми². За виразним висловом, суд — одна з рук влади, і його роль полягає в забезпеченні того, щоб її інші руки діяли в межах права, що забезпечить панування права над державною владою³.

Перша передумова втілюється в життя *завдяки конституціям*. Завдання конституції правової держави полягає в тому, щоб забезпечити свободу її громадян і зв'язаність державної влади правом. Основні права людини — це вихідна позиція, яку визнають сучасні конституції демократичних, правових держав, так звані козирні тузи конституцій⁴. Конституції ставлять права людини над законодавчою і виконавчою гілками влади і є головною зовнішньою формою закріплення прав людини всередині національної правової системи. Крім того, конституція окреслює межі державної влади, оберігаючи таким чином сферу свободи, і ставить бар'єри, що попереджають зловживання владою⁵. Тому зв'язаність держави правом найяскравіше проявляється в її підкоренні конституційним положенням.

Така ситуація характерна і для правової системи України. Права і свободи людини і громадянина, закріплені у розділі II Конституції України, повністю відповідають сучасним міжнародним стандартам. Обов'язковість їх додержання і забезпечення державою є провідною ідеєю Конституції України (див. ст. 3). Гарантуванню прав людини в тій чи іншій формі присвячено майже половину статей Конституції. Саме завдяки цьому Конституція є єдиним в Україні юридичним актом, правовий характер якого є аксіоматичним і не підлягає встановленню або перевірці з боку будь-якого державного органу. Належне відображення

¹ Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. — С. 28.

² Див.: Ллойд Д. Ідея права: Пер. с англ. — М., 2000. — С. 190–191.

³ Див.: Барак А. Вказ. праця. — С. 304.

⁴ Див.: Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с венг. — М., 2001. — С. 279.

⁵ Див.: Государственное право Германии: В 2 т.: Сокр. пер. нем. семитом. изд. — М., 1994. — Т. 1. — С. 8.

ідеї права в Конституції України визнає Конституційний Суд України¹. Тому для нашої правової системи верховенство права є невідривним від верховенства Конституції. Це пояснює, чому конкретизація принципу верховенства права в ст. 8 Конституції полягає в проголошенні найвищої юридичної сили Конституції і характеристиці її норм як таких, що мають пряму дію. З огляду на зазначене перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав².

Сьогодні набуває все більшого визнання ідея, згідно з якою *конституція не є актом держави в точно юридичному значенні*. Конституція має особливий характер; це безпосередній правовий акт реалізації суверенітету народу, що лише уповноважив певний державний орган на її прийняття. Конституція — акт, що приймається народом або від імені народу і тому має установчий характер. До цього висновку дійшов і Конституційний Суд України, який в рішенні від 3 жовтня 1997 р. за № 4-зп у справі про набуття чинності Конституцією України зазначив, що Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу³. Неможливість зміни чи скасування певних положень Конституції гарантує повагу законодавцем волі засновника (народу), забезпечує обмеження держави правом через її обов'язок додержуватись Конституції.

Слід звернути увагу на те, що *принцип верховенства права є фундаментом, на якому базуються більш специфічні й детальні правила і принципи*.

Так, одна із головних складових верховенства права, його необхідний наслідок і умова реалізації — *принцип правової визначеності*⁴. Найяскравіше ця думка була висловлена Ф. Гаєком, який підкреслював, що верховенство права — це вимога того, «щоб державна влада в усіх своїх діях була зв'язана правилами, які зафіксовані і оголошені заздалегідь, — такими правилами, які роблять можливим передбачувати з усією

¹ Див. згадане вище рішення від 2 листопада 2004 р. за № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання.

² Див.: Цвік М. В. Вказ. праця. — С. 52.

³ Див.: Офіц. вісник України. — 1997. — Число 42. — С. 59.

⁴ Див.: Варламова Н. Принципи правової определенности в практике Европейского Суда по правам человека // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. — 2002. — № 4. — С. 94.

вірогідністю і явною визначеністю те, як влада використовуватиме свої примусові засоби за певних обставин»¹.

Зміст принципу правової визначеності становлять дві групи відповідних вимог: вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування.

Вимоги до нормативно-правових актів можуть бути поділені на вимоги змістовні і процедурні. Серед змістовних вимог насамперед слід виділити такі: акти мають бути зрозумілими (доступними), несуперечливими і повинні пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалін. Крім того, додаткові вимоги щодо заборони широких дискреційних повноважень стосуються норм, які визначають компетенцію державних органів.

Найважливішими процедурними вимогами є: вимога про обов'язкове оприлюднення актів; вимога, що забороняє зворотну силу актів; вимога розумної стабільності права; вимога послідовності правотворчості; вимога надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону.

Принцип правової визначеності зумовлює низку вимог до застосування нормативно-правових актів: нормативно-правові акти повинні виконуватися; повинна існувати практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів; має існувати практика одноманітного застосування закону; рішення судів щодо застосування закону мають бути остаточними і обов'язковими та підлягати виконанню².

На принципі верховенства права базується також *принцип пропорційності*, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення — обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються³.

Надійшла до редколегії 31.01.06

¹ Цит. за: Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2000. – С. 85–86.

² Детальніше про ці вимоги див.: *Погребняк С.* Вимоги до нормативно-правових актів, що випливають з принципу правової визначеності // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3(42). – С. 42–53.

³ Детальніше про цей принцип див.: *Погребняк С.* Додержання принципу пропорційності як умова правомірності нормативно-правових актів // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4(43). – С. 33–43.